

KOKONAISKUVA SUOMALAISTEN JUURISTA

Kalevi Wiik *Suomalaisten juuret*. Jyväskylä: Atena Kustannus 2004. 368 s. ISBN 951-796-367-X.

Kalevi Wiikin teos *Suomalaisten juuret* on tavallaan jatko-osa kahden vuoden takaiseen teokseen *Eurooppalaisten juuret* (Wiik 2002). Samaa on kirjojen ulkomuoto ja äärimmäisen havainnollinen esitystapa: selkeää kielenkäyttöä tukevat liki jokaisella sivulla kartat, kaaviot ja taulukot. Myös sisällöltään teokset ovat lähellä toisiaan, mutta uusi on varmaan lukijoille jo aiheen läheisyyden takia helpommin omaksuttavissa; myös teksti on muotoiltu entistä harkitummin. Yhteistä on sekin, että Wiik lähestyy menneisyyttä monen eri tieteenalan varassa: mukana ovat geologia, fyysinen antropologia, genetiikka, arkeologia ja historia. Wiikin oma tieteenala kielentutkimus kattaa noin 370-sivuisesta kirjasta karkeasti laskien puolet.

Silti nimenomaan kielen synnyn selvitys on teoksen päätavoite. Kun edellisessä teoksessa tarkastelun kohteina olivat kaikki Euroopan kielet, nyt pohditaan vain suomen kielen historiaa. Teoreettinen kehys, jossa kielen kehitys ymmärretään, on sen sijaan entinen eli kontaktiteoria: tämä tarkoittaa sitä, että Wiik näkee ensisijaisesti erilaatuisten ja erivahvuisten kontaktien muihin kieliin ohjaavan kielten kehitystä. Kontaktitilanteissa ihmiset voivat vaihtaa kielensä toiseen, ja tällöin uuteen kieleen jää vaikutusta vanhasta kielestä.

SUOMALAISET JÄÄKAUDELTA 1700-LUVULLE

Wiik tarkastelee suomalaisten juuria jääkaudelta aina 1700-luvun taitteeseen. Lähtö-

kohtana on oletus, että suomalaisten esi-isät olivat pohjoisen Euroopan vanhaa metsästäjäväestöä, joka eli jääkauden kylminä kausina etelässä nykyisen Ukrainan tienoilla mutta siirtyi lämpiminä aikoina pohjoiseen jään reuna-alueille. Täällä se kohtasi etelästä Iberian alueilta tulleita metsästäjiä ja sai heiltä vaikutteita myös suomalais-ugrilaiseen kieleensä.

Jääkauden jälkeen mesoliittisella kivi-kaudella esi-isämme jo asuivat Wiikin mukaan Suomen alueella. Rannikon ja sisämaan asutus alkoi kuitenkin varhain kehittyä eri suuntiin, koska rannikolle tuli toistuvasti läntisiä ja eteläisiä kulttuuri- ja kielivaikutteita, kun taas sisämaahan ai-noat vaikutteet saapuivat idästä. Suomen läntinen alue kattoi ennen ajanlaskun alkua rannikon Uudeltamaalta Etelä-Pohjanmaalle. Tämän alueen väestö läntistyi balttilaisen vasarakirveskulttuurin aikoihin pari tuhatta vuotta ennen ajanlaskun alkua, ja lisää läntistä vaikutusta se sai pronssi-kaudella vuoden 1500 eKr. jälkeen germaaneilta. Esiroomalaisella rautakaudella noin vuodesta 500 eKr. alkaen vaikutteet olivat jo skandinaavisia tai tulivat etelästä Viron alueelta.

Läntiset vaikutteet merkitsivät Wiikin mukaan sitä, että suomalaisten esi-isät liittyivät sekä kulttuurisesti että geneettisesti läntisen Euroopan kansoihin mutta silti säilyttivät alkuaan itäisemmän kielensä. Uudet läntiset tulokkaat näet vaihtoivat kielensä suomalais-ugrilaiseksi jo siksi, että heidän lukumääränsä oli näin pohjoisessa melko pieni. Toki kieleemme sai kontakteis-

▷

sa runsaasti vaikutteita sekä balttilaiselta, germaaniselta että myöhemmin skandinaaviselta taholta. Suomen sisämaassa taas asukkaiden historia kulki toista reittiä, ja alkuperäisiä sisämaan asukkaita voikin Wiikin mukaan kutsua eteläsaamelaisiksi. Nämä ihmiset jäivät ilman läntistä hapautusta, joten he säilyttivät kielensä lähempänä suomalais-ugrilaista kantamuotoa. Kun he lisäksi sulautuivat jo ennen ajanlaskun alkua aivan pohjoisessa niin sanottuihin pohjoissaamelaisiin, syntyi kontaktista nykyinen saamen kieli. Sen osina ovat sisämaan eteläsaame ja pohjoisen Fennoskandian vanhempi pohjoissaame. Tämä pohjoissaame taas oli kieltä, jonka olivat vieneet mukanaan pohjoiseen jo ennen jääkauden loppua Fennoskandiaan siirtyneet ihmiset. Heidän geneettinen pohjansa oli Wiikin mukaan vanhassa läntisessä Iberian väestössä, ja heidän kielensäkin saattoi olla siirtymävaiheessa läntistä, ehkä nykyisen baskin esiastetta. Kun tämä väestö eli jo jääkaudella eristyksissä ja siis kontaktista muihin pohjoiseurooppalaisiin, sen geneettinen pohja jäi muista selvästi poikkeavaksi. Saamelaisten suuri geneettinen ero muiden muassa suomalaisiin onkin ollut tutkimukselle vaikea arvoitus jo kauan. Wiikin tarjoama selitys ei ainakaan suuresti sotine monia muita nykykäsityksiä vastaan.

Vasta ajanlaskun alun jälkeen alkoivat rannikon suomalaisten esi-isät siirtyä sisämaahan. Aluksi näin tapahtui Kokemäenjoen suun asutukselle, koska laaja vesistö tarjosi hyvät mahdollisuudet turkismetsästäjien kulkea ja kuljettaa saaliit sisämaasta markkinoille. Asutus tuli ensin nykyiseen Ylä-Satakuntaan, sitten vähitellen nykyisen Hämeen alueille. Syntyi sisämaan Hämeen heimo ja hämäläismurre. Kun rannikolle jääneet asukkaat saivat keskiajalle saakka vaikutteita ruotsin, viron ja saksankin kielistä, kehittyivät heidän lounaismurteensa

eri suuntiin kuin sisämaan ilman kontakteja jääneet hämäläismurteet. Hämäläismurteiden sydänalue nykyisen Hämeenlinnan tienoilla onkin Wiikin mukaan vanhoillista suomen kieltä. Rannikon asutuksen pohjoisin alue eli nykyisen Etelä-Pohjanmaan asutus hävisi liki kokonaan 800-luvulla jKr.; alueen nykyinen asutus on nuorempaa perua. Asukkaita tuli koko Pohjanmaalle sekä lännestä että idästä. Suomen sisämaata taas alkoivat 1500-luvulta alkaen asuttaa nopeassa tahdissa savolaiset, joiden alkuperä oli osin itäisen Laatokan alueen väestössä, osin hämäläisväestössä ja lähtöalue nykyisen Mikkelin tienoilla. Sisämaassa he kohtasivat vielä eteläsaamelaisia, jotka jättivät savon murteeseen kielellisiä vaikutteita ja joiden jälkiä näkyy vielä nytkin useissa paikannimissä. Itse Peräpohjassa saamelaiset saivat ajan oloon naapureita sekä lännestä, etelästä että idästä tulleista esi-isisämme.

Wiikin kirjan konkreettisinta ja ehkä useille kiinnostavinta antia ovat selvitykset suomen murteiden synnystä. Ne kattavat yli kolmanneksen teoksen sivuista. Kaikki selitykset nojaavat johdonmukaisesti asutushistoriaan ja sen mukanaan tuomiin kontakteihin. Havainnollisuuden Wiik vie tässä äärimmilleen, kun hän esittää eri murteiden ja heimojen nykyisen koostumuksen numeraalisina kaavoina, joista näkyvät kuhunkin murteeseen tulleiden vaikutusten suhteet. Niinpä esimerkiksi Jämsän savolaismurteessa on hänen mukaansa 4 osaa hämettä ja 6 osaa savoa, kun taas Virtain hämäläismurteessa on 5 osaa hämäläistä, 3 osaa pohjalaista ja 2 osaa savolaista vaikutusta (kun yhteissummaa kuvataan luvulla 10, mts. 283). Murteiden taustoituksessa ovat lähdeluettelon mukaan olleet apuna muiden muassa historioitsijat Luukko, Virrankoski ja Kirkinen sekä murteiden tutkijat Leskinen, Suihkonen, Räisänen ja ennen kaikkea Kettunen.

KONTAKTIEN SELITYSVOIMASTA

Suomen murteiden ja saamen kielen historiassa on jo vanhastaan todettu kontaktien suuri merkitys. Herääkin kysymys, miksi tällainen, sanoisinko wiikmäinen, ajattelu on yleistä ajanlaskun alun jälkeisiä mutta ei välttämättä varhempia aikoja selitettäessä. Luonnollinen mutta ehkä vain osittainen vastaus on se, että varhempiin aikoihin mentäessä vertailevan metodin ohjausvaikeus kasvaa: kielten kehityksestä saadaan kuva, josta löytyy yhteinen kantakieli ja kielen omapohjainen kehitys mutta jossa kontaktit eivät pääse nousemaan keskeiseen asemaan (vrt. Häkkinen 1996: 61). Vaikka omapohjaisen kehityksen ja kontaktien selitysero ei liene niinkään kvalitatiivinen laatuero — molemmilla on aina katsottu olevan merkitystä — vaan nimenomaan menetelmän aiheuttama kvantitatiivinen painotusero, menetelmä kuitenkin toimii sekä homogeenistään nykyistä vaihtelua että jättämällä kontaktiselitykset omaksi erilliseksi alueekseen. Sen perusmallinnuskin, sukupuukuvio, ohjaa ajattelemaan, että nykykielet ovat samasta rungosta tapahtuneen omapohjaisen haarautumisen tulosta.

Wiikillä kontaktit ovat kaiken selittämisen perusta, ja hänen kontaktiajattelunsa on vertailevasta menetelmästä riippumaton lähestymistapa. Wiikin mukaan kontaktit ovat luoneet kielet, vaikka millään yhtä eksaktilla menetelmällä asiaa ei voi todistaa. Tärkeää sille onkin löytää puoltavia todisteita muun muassa nykyisten kielten vaiheita tarkkailemalla. Siis se, mitä kielille tapahtuu nykyään ihmisten sosiaalisessa vuorovaikutuksessa tai on tapahtunut tunnetussa lähimenneisyydessä, on voinut tapahtua muinaisinakin aikoina. Käsitys saa tukea, kun katsotaan murteidemme syntyä tai kun muistetaan, että parhailtaan maailmassa tapahtuu tiuhaan tahtiin kielenvaihtoja: jopa 90 prosentin nykyisistä kielistä

ennustetaan häviävän lähimmän sadan vuoden kuluessa (ks. esim. Anhava 2002: 203). Lähialueillamme liivin kieli on jo liki tyystin kadonnut, koska liiviä aiemmin puhunut väestö on vaihtanut kielensä latviaan; Venäjän alueella sukukielillemme on käymässä samoin. Väestö säilyy, sen kieli vaihtuu. Vaikka varsinaista kielten sekaantumista ei suuressa määrin tapahtuisi — myöskään Wiik ei sitä uudessa teoksessa mitenkään nosta esiin —, kielenvaihtoja tapahtuu nykyään. Miksei menneisyydessä? Uusiin syntyneisiin kieliin jää myös vaikutuksia kuolleista kielistä. Miksei ennen olisi jäänyt?

SYNTEESIN PALAT JA LIIMA

Wiikin ansioksi on jälleen kerran luettava kyky, jolla hän rakentaa palapelin menneisyydestä käyttämällä eri tieteistä saatuja paloja luovasti hyväkseen. Luovuudella tarkoitan mielikuvitusta ja näkemystä, jotka tarjoavat synteesin rakentamiseen »liimaa», vaikka kaikki palat eivät olisikaan viimeisen päälle tutkimuksen kaluamia ja jopa jäisivät ainakin toistaiseksi tutkimukselle arvoituksiksi. Näin käy esimerkiksi Euroopan vanhojen kielilojen oletuksille, koska historiallinen kielitiede ei tunnetusti juuri yllä yli 6 000 vuoden taakse. Sitä varhemmat asiat ovat vain hyvin perusteltua uskomusta — siis näkemystä.

Kiistanalaisiksi jäänevät ainakin Wiikin ajoitukset: kun suomalais-ugrilainen kanta-kieli on perinteisesti sijoitettu 4000-luvulle eKr., Wiik ajoittaa kielikuntamme tätä vastaavan vaiheen heti jääkauden jälkeiseen aikaan noin 10 000 vuoden taakse (toisenlaisesta näkemyksestä ks. esim. Kulonen 2002: 113–114). Tämä merkitsee, että ajoituksen on oltava varhempaa myös indoeurooppalaisen kielikunnan kantamuotojen osalta. Nähdäkseni mitään yksimielisyyttä ei näistä asioista ole olemassa.

▷

Wiikin synteesi on väistämättä enemmän kuin osiensa summa. Sellaisena se olisi myös nähtävä. Kun tarkka tutkimus yhdistää muutaman palan kielihistoriaa ja muuttaman arkeologiaa, siitä ei synny kokonaiskuvaa, koko valaisevaa palapeliä. Wiik uskaltaa tätä yrittää. On selvää, että yksittäiset palat ovat erityyppisiä, jopa osin kiistanalaisia, mutta nähdäkseni vain toinen yhtä laaja kokonaiskuva voisi varsinaisesti haastaa Wiikin synteessin. Ellei palapelisynteessin kaikkia paloja osoiteta tyhjiksi ja vääriksi, palapeli pysyy koossa heikkouksistaan huolimatta. Onkin houkutus nähdä Wiikin ajattelu historian tutkimuksen kehiksestä käsin ja käsittää sen esittävän yhden vaihtoehdon sille, miten asiat olisivat voineet olla. Kuten aatehistorioitsija Markku Hyrkkänen sanoo: »Vaihtoehtoisuuden tajuaminen on historian ymmärtämisen edellytys» (2002: 13).

Kun palojen yhteensovitus vaatii valintoja eri näkemysten kohdalla, on jokainen yksittäinenkin valinta tietysti haastettavissa: esimerkiksi Euroopan asutuksessa ja indoeurooppalaisten historiassa Wiikin yksi oppi-isä on englantilainen Colin Renfrew, jolla on myös kiihkeitä vastustajia. Sen sijaan Suomen asutuksen osalta Wiikin perusajatukset eivät näytä sotivan yleistä ajattelua vastaan, jos katsotaan, että sitä edustaa Jouko Vahtolan laajan *Suomen historian* (2003) kivikaudesta kertova kuvaus. Itse tieteellisten synteisien tarpeesta voi tietysti olla eri mieltä, mutta Wiikin yritystä voisi kai jälleen perustella historian tutkijan sanoilla. Jared Diamond, kuulu *Tykit, taudit ja teräs* -teoksen tekijä, väittää oman synteisinsä alussa: »Historiassa todella on laajoja hahmoja ja niiden selityksen etsiminen on niin tuottavaa kuin kiehtovaakin.» (Diamond 2003 [1997]: 34.) Asia ei muuttune miksikään, jos kansojen historiaan otetaan mukaan niiden kielten historia.

Wiikin teos haastaa arvioimaan kielihistorian perinteisten selitystapojen kehkyksiä ja miettimään kielten kehityksen suhdetta muuhun historiaan. Havainnollisena synteisinä se avautunee myös niille lukijoille, joilla ei ole kielitieteiden tuntemusta. Erinomaista on, että kielen kehitys yhdistetään kiinteästi ihmisyhteisöjen fyysis-taloudellisiin elinympäristöihin ja sosiaalis-kulttuurisiin kontakteihin. Wiikin uusimman teoksen voikin nähdä läheisenä jopa niille nykytutkimuksille, joissa selvitetään suomen kielen muutoksia vanhojen aluemurteiden sekoittumisen ja englannin kielen vaikutuksen paineessa. Kielten historia on enemmän kuin kielihistoriaa. ■

KAIJA KUIRI

Sähköposti: kaija.kuiri@uta.fi

LÄHTEET:

- ANHAVA, JAAKKO 2002: *Maailman kielet ja kielikunnat*. Helsinki: Gaudeamus.
- DIAMOND, JARED 2003 [1997]: *Tykit, taudit ja teräs. Ihmisen ihmiskuntien kohtalot*. Suomentanut Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Terra cognita.
- HYRKKÄNEN, MARKKU 2002: *Aatehistorian mieli*. Tampere: Vastapaino.
- HÄKKINEN, KAISA 1996: *Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa*. Tietolipas 147. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KULONEN, ULLA-MAIJA 2002: *Kielitiede ja Suomen väestön juuret*. – Riho Grünthal (toim.), *Ennen, muinoin. Miten menneisyyttämme tutkitaan* s. 102–116. Tietolipas 180. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VAHTOLA, JOUKO 2003: *Suomen historia*. Helsinki: Otava.
- WIIK, KALEVI 2002: *Eurooppalaisten juuret*. Jyväskylä: Atena Kustannus.